

ДРАГАН ХАМОВИЋ

ДИМ ИЗ МРТВОГ ДОМА

Запис о прози Небојше Јеврића, поводом збирке прича
Мртјав дим

Сваки човек је новина, али без великих новости. Ипак, није све написано, као што упорно тврде са катедара. Књижевност је, разуме се, толико стара, да нема појаве којој не бисмо могли наћи претходницу, наслеђе из којег извире. Сила тога наслеђа иначе представља најжешћи подстицај новим причама или песмама. Описујући прилике после Великог рата и полома Европе с почетка двадесетог века, Љубомир Мицић, зенитиста, веровао је да елементарну креативну снагу чува још једино српски барбарогеније и да је та снага чинилац који може препородити посрнулу европску културу. Ближе нашем часу, један значајан критичар помиње извесни *фермент жесџине*, пишући поводом нараштаја прекодринских песника, рођених за време или иза Другог светског рата. Свакако да је тај фермент вековима таложен и натискиван без правог одушка – према речима из „Луде песме” младобосанца Милоша Видаковића – „благородно-зликовачки разбуђени дедовски део у нашој души, који, волећи неред, пркоси свим робијама и конопцима и жели ослобођење заробљених, крваво и мучно дело”. Рат је, како је писао Винавер после Великог рата, колективни напор народа да нешто преживи и изрази, док је српски човек, као појединац, остао да носи неизражени немир бића и жеђ космичких потонућа, које није доспео да изрази. Нешто од тога фермента, од такве сабијене енергије несумњиво носи и проза Небојше Јеврића, магистралног маргиналца наше књижевности.

У својој првој књизи кратких проза, *Црни кофер* (1981), Јеврић доноси глас тескобе и апсурда у локацијски неодређеним амбијен-

тима. Тај дух ће и даље опитовати и сведочити, али на другачије начине. Ту је и најближи поезији, која, у згушњавању описа и у обртима, до данас влада Јеврићевом поетиком. Већ у наредним књигама, као што је нпр. *Тихи џајџи* (1990), сели се у конкретан урбани простор Теразијског гребена, нарочито у његово подножје, у митопоетизовану *џијајџу*, да ту постане „спона између врха и дна Београда” и члан „невелике породице београдских боема”: „Штајга је земља где живе Сармати, народ рођен из јајета, народ који на свет кроз ректум долази.” Тихи тат седи у грозној клоаки, али са светом Цигана и лопина, пијанаца прљавих од повраћања и урина, светом фолера и људи одбачених од људи – осећа тугу и топлину. Хтео би да скине мантил, „да скине кожу и да се извуче из оклопа од хитина и да се помеша са њима”. Када је о дозивима реч, не можемо да не призовемо поетски анτισвет Новице Тадића, према којем и Јеврић, на више места, упућује јасне сигнале, нпр. кроз ликове које именује као *кезила*, те кроз друге мрачне зооморфне људске преображаје.

Град је за Тадића огромно ждрело, а за Јеврића, поред других одређења, „пећина из које не можеш побећи. Под чијим сводовима лете голубови смећари, голубови пећинари, небески пацови”. У томе простору Јеврић налази прототипове за енормно широку галерију колоритних ликова са дна, житеља затвора, ликова градског подземља и периферије, од којих његова приповедна имагинација живи бар четрдесет година, закључно са збирком *Мрјиви гим* (2024). Али људе са несвагдашњим причама у себи овај приповедач налази свуда где се вољно или невољно затекне: у комшијском окружењу Блока 45, у планинском завичају, на ратиштима од Госпића до Космета. На једном месту, у причи из књиге *Бавоље јаје* (2021), говори о једном од основних предачких ослонаца и оријентира: „Достојевски је сам у књизи *Зайиси из мрјивој дома* направио више ликова него целе неке националне књижевности. У трагању за тим књижевним јунаком протиче живот писца. Њега је тешко пронаћи у књигама, сем ако се не крадуцка и не читуцка из туђих рукописа.” Нешто слично чини и сам Јеврић, јер у шездесетак прича у збирци *Мрјиви гим*, или седамдесетак само у претходној збирци *Бавоље јаје* (2021), стало је толико живота и удеса, датих укратко, али довољно да се појме, обухвате разумевањем и читалачким моралним чулом. Свака од карактеристичних Јеврићевих прича представља кроки, не једног, него читавог сплета животних судбина. Људе треба познавати, слушати их и бити с њима. У трагању за фабулом, по злу путу. Јер, како Јеврић рече, писца убијају ненаписане приче, али и сачекују ненадано: „И однекуд са неке давно потиснуте меморијске чуке, у моју собу улази прича

које се много година нисам сетио”, пише с почетка приче „Бели вучјак” из *Ђавољеј јајеџа*.

У приче Небојше Јеврића враћају се места и ликови које смо раније у његовим прозама упознали, али се враћају са неопричане стране. Они су често гротескно реални, доспевају у невероватне неприлике, јер је гротескан и фантастичан живот сам, ако се боље у њега загледа, ако му се ближе приђе. Они су брутални, мрачни, неосетљиви и преосетљиви, неретко слепи од несрећа које их вијају или их сами безумно производе. Отуда, поред читљивог дослуха са Миодрагом Булатовићем, као сродником по тлу и менталитету, још дубље сродство Јеврићевих ликова можемо уочити у свету *Божјих људи* Борисава Станковића. Јеврићев свет убогих несвесно чезне за мртвим Богом, мртвим у нама самима: „Дан великог лудила почео је са смрћу Бога. Бог је мртав, али не и потреба за њим.” Али, остаје још нешто светло у том назовиполусвету, на шта указује Грубан Малић, лик позајмљен од Булатовића: „Солидарност међу људима постоји једино тамо где нико нема ништа...” Није разне људске феле, које је уводио у причу, Јеврић ни шминкао нити нагрђивао, само је покушавао да их воли.

*

Вратимо се почецима. Тихи тат је лик што интегрише многе пролазне и повратне појаве у овој прози раног, предратног периода. Сржан је његов отпор према задатом оквиру егзистенције. Он не даје да му откључају лисице и пусте га из затвора на наводну слободу: „Нећу на слободу. Хоћу да останем унутар слободе. Тамо је тако добро. У њеном дебелом цреву. Тамо је тако мирно.” Касније је овај приповедач истаћи да му више слободе него у СФРЈ није ни било потребно, јер више слободе треба неталентима. „Тихи тат се смеје. Њему је све одавно смешно у СФРЈ, како у свету тако и код нас.”

Неће проћи ни година од појаве романа *Тихи џаџи* – почеће рат у тој смешној земљи, да произведе стотине и стотине хиљада мучних прича које ће остати неиспричане. Иза тих прича су, наравно, изиграни и одиграни људски животи, лакше или теже сатрвени, које је требало изразити и тако им помоћи да оставе трага у пустоши историје, којој ипак није наступио крај – како су нас уверавали, деценијама. Репортаже са ратишта, са лица места, саме су собом, основном фактуром, израстале у нешто више од новинског извештаја. Ликови и ситуације, у роману *Руски рулеџи* (1995) или *Кокоцињи раџи* (2002), уланчавају се у непрегледни „пачворк” живота на опасном рубу, усред паклене неслоге између зараћених

страна, али и унутар њих – али најпре унутар учесника те велике „журке за праве мушкарце”.

Не може никакав штампани узор из библиотеке да надомести непосредни додир са посувраћеном и изоштреном стварношћу рата, са величином и слабостима људским, са слепим случајем, тешким комедијантом, са знацима промисла. Апсурд из Јеврићеве ране прозе овде се остварује у дугом низу ратних микроситуација у којима страдају вини и невини, као и они што нису ни невини ни криви. Приче су покупљене у моменту збивања, дате у кратким, ефектним потезима, са назначеном животном позадином ликова што се боре са другима и са собом. Сви некако страдају у огромном оптицају лудила. Али неки упорни и опстају, после страшних и кобних осујећења. Или преживе рат, али не и поредак мира.

Посебну вредност садржи следећи пасаж, у којем писац коментарише своје ратно репортерско ходочашће: „Када сам прешао реку у тридесетој и вратио се из рата у четрдесетој, био сам предмет подсмеха многих мојих колега. Захвалан сам им због тога, јер сам, док су се они смејали, марљиво бележио приче, брижно бирао јунаке и, како је Брана Петровић једном написао, 'волео и наше и њихове'...” Поднети терете што се не уклањају, него се тек тренутно олакшавају у наративном обликовању, то је подвиг који чека изабране. И дочекао је писца попут Јеврића. Насупрот празном антиратном ставу, он је приказао многа лица страшне звери рата и суочио се са базичним злом у људима, које рат само оспољава у својој огољености.

Збирке кратких прича *Ђавоље јаје* и *Мртви дим* показале су огроман искуствени ресурс који се обликује у сажете приче, чија је дубина замашнија од њихових сужених обима. Редукција на оно битно у сижетном конструкту општа је одлика текстова у *Мртвом диму*, у познатом миљеу Јеврићеве прозе. Ако можемо да истакнемо неки додатни квалитет мимо онога што већ знамо, онда истичемо извесно таложње и зрење услед одмакнутости у времену, које каткад достиже класичну, да кажемо и андрићевску мирноћу у посредовању худих људских судбина. Шта све стане у три-четири просечна ступца, у основи новинских прича, али нимало лаких по садржају, писаних са ванредним смислом за симптоматичан детаљ, као и за обухватну смисаону поенту.

У соби прекршајних осуђеника, насловни јунак „Бранко Бољшевик”, голооточанин и неодустали верник у Стаљина, увек тражи последњи дим од цимера пушача (мртви дим). Он свој истрајни сан о Русији испуњава када у старости напокон добија пасош, где остарели стаљинист одлази да се замонаши. „Бонци”, ратник кога метак никако није хтео, чији су ратни плен мачета првог убијеног

муцахедина и фотоси одсечених српских глава, после рата одсеца себи прст том истом мачетом, смирује се у душевној болници, где ножем вади срце обесном симуланту који поткрада болеснике, да би се, на крају, обесио о болнички радијатор.

„Господин са пудлицом”, беспрекоран чиновник у служби, живи сам и сања жене до којих не уме да дође. Одлази и у пензију, али га мисао на женско тело не напушта. Вози се пуним аутобусима у шпицу, стискајући се уз путнице и удишући њихов мирис. Напокон, хвата полицајку за гузу. Завршава у затвору, на чијем излазу га та иста полицајка (која никад није доживела такав мушки гест) чека и у марици и, с пудлицом, одвози код себе у стан.

Има код Јеврића и језовитих упада мистике, као у причи „Ниједна се неће звати Џулима”. Девету кћи хоцину, којој мати на рођењу умире, отац одводи код мајчине својте, у кућу у којој се само синови рађају. Девојчица тамо расте, не желећи да се врати оцу, да би је, кад се задевојчила, најпре силовао један од браће. Тако креће њена незасита сексуална активност, за коју хоца сазнаје и смешта је у болницу. Тамо гола махнита, прича о рогоњи што је јахао јарца у часу њеног рођења, а том сликом прича и почиње. Писац који стално пише и усавршава написано, у причи „Писац и мишеви”, повучен из књижевне чаршије „наопако изокренуте”, враћа се у своје село непрестано пишући и дотерујући рукописе, али их не објављује, док најпосле не доживи да мишеви, са којима се у кући стално борио, изгризу и у прах претворе рукописе похрањене у орману.

Јеврић посредује, у сведеном опсегу, и невероватне обичне приче о људима које је историја теже оштетила. У причи „Анђелко и Анђелија са језера Ори” Ђујићев млади четник емигрант жени се сестром свога врсника из редова Ђуришићевих четника. Она не може да роди, јер је, као четничка сестра, силована од победничке војске, а приликом абортуса била је кобно озлеђена. У епилогу сазнајемо редак обрт: жена је мужа, после толико узалудних напора да добију потомство, оставила да би чувала унуке млађем човеку. Муж оправдава тај чин њеном животном жељом да подиже децу, а кућу коју су заједно стварали нуди на продају будзашто – само да је Србин купи.

У ред ретких прича са светлим исходом спада „Бубамара”. На почетку рата дечака напуштају отац па мајка, која потом гине, прихватају га војници, а он се игра праћком гађајући леш у распадању, сањајући да постане снајпериста. Након тридесет година, приповедач га среће одраслог на Источној Илици. Усвојила га је породица чије је дете граната убила, и сада има ћерку, коју води у цркву. Осетљивост за страдање дече, по узору на Достојевског,

исказује прича „Певају небеса”. Малој Тањи, из ратног Сарајева, угине канаринац. Божићна ноћ. Девојчица не зна како се радује и не зна шта да пожели. Бајке су потребније у рату, оглашава се и писац, јер једино тамо добро побеђује. Пожелела је мала Тања, напоскон, да оживи канаринца. А триста од шесто очева, па и њен отац, пало је бранећи Неђариће, подсећа наратор. Тешко да има код Борхеса и у Библиотеци овакве грађе. Људи изван серијског калупа омиљени су јунаци код Јеврића. „Азем-ага” може да попије као нико, па зато редовно похађа српске сахране, где се ракија обилато служи. „Пиће њему није било што и другим, већ само искра која пали потребу за новом причом.” Тако до момента кад су му извадили бубрег и кад му се јаран затворио у подрум и умро. Отад толкује о женама, пије само кафу и чашћава. Ординарни пијанац, муцавац Папаја, у причи „Бубрези”, током изрежираног краћег одмора у болници, добија лекарски извештај да има три бубрега и онда решава да непотребни вишак прода по скупој цени. У то име задужује се превише за пиће, али на крају дознаје да је извештај био нетачан.

Ана из приче „Очи” студира сликарство, издржава се чистећи факултетски клуб, попут мајке у вароши под планином, која је Ану родила ванбрачно. Сликарка доспева и до Париза. Слика људске очи. Најпосле се враћа у мајчину кућу, од које прави атеље. Са знајемо и тешку причу о њеној мајци, али и о трагичној судбини кћери Аниног оца, који је Анину мајку одбацио. Ана црта приповедачеве очи опкољене мраком.

Људи препоручени за несрећу такође су ликови који привлаче Јеврића. „Марко Мамица” је набилдован, кратконог и ћелав. Живи с мамицом, која га је, долазећи с југа, у Београд донела у стомаку. Мамицу, која у полицији ради као чистачица, посећују многи мушкарци, и тада син мора напоље. Одрасли Марко, све време нежан син према мајци, стално мења предмет вербалне мржње, од Хрвата и Албанаца до Црногораца. Мајка стари и умире. Марко, и сам у годинама, очајава и луди.

Приче Небојше Јеврића непрестано мењају интонације, од сиовог ка тамног, од тамног ка светлом и натраг, али преовлађује апсурдни тон који га је пратио од почетка, помешан са горким хумором и ослобађајућом иронијом. Човека, живот још мање, не можемо објаснити, можемо га само прихватити такав какав јесте. Али живописност тога живота, који је с наличја добро упознао, није писцу допустила да у прози буде монотон и предвидљив, у десетинама и десетинама прича које дозива са својих забитих меморијских чука.

Статус прозе Небојше Јеврића у протеклим деценијама слика је и прилика места коју аутентичне егзистенције и поетике имају

у овом неаутентичном, теледиригованом раздобљу. Бирајући опасни и скрајнути живот уместо безбедности библиотеке, он доживљава и потуљену освету институција под системском контролом. Јер, људе треба одучити од ма каквог отпора, ма каквог дисонантног тона у односу на владајуће наративе. Ко, на пример, завири у електронски библиотечки каталог Србије, видеће несхватљиво мало Јеврићевих наслова у фондовима. Пригушени колонијални систем корумпира не само наше пометене умове него још и чисти полице наших књигохранилница, као и медијски простор, где нема места за антисистемске таленте. Поготово не за оне који су показали право лице рата, и који су, рецимо, потурили Хашком суду измишљеног масовног силоватеља Грубана Малића, хероја на магарцу. Небојша Јеврић није први од „Хаџи Чаршије Салије-рија”, или од идеолошких хегемона, грубо потиснут српски писац који се вратио и бацио у сенку папирнате величине. Јеврићева врхунска проза представља постојан отпор процесу обезличења стварности и људске непоновљивости, живљене и писане, пробуђује из болесног сна у којем увелико пребивамо.